

Restauració d'una calaixera catalana de la segona meitat del segle XVIII

Marc Fabra i Aymerich. Historiador de l'art i conservador-restaurador¹. Director i professor d'ICRAM.

Resum: El procés de conservació-restauració d'aquesta còmoda se'ns presentava com un repte considerable a causa del deficient estat de conservació del moble i a les dificultats derivades d'intervenir amb un grup molt nombrós d'alumnes. No obstant això el projecte era extraordinàriament apassionant considerant la notorietat i excel·lència de la peça, les possibilitats de coordinar i dirigir amb èxit l'ampli equip humà i la nostra important vinculació amb aquesta vila marinera.

Paraules clau: Calaixera, Catalunya, segle XVIII.

Abstract: *The process of conservation-restoration of this chest of drawers was presented as a considerable challenge, due to the poor state of conservation of this furniture and the difficulties derived from intervening with a very large group of students. However the project was extraordinarily exciting, considering the notoriety and excellence of the piece, the possibilities of successfully coordinating and directing the large human team and our important relationship with this fishing village.*

Keywords: Chest of drawers, Catalonia, 18th century.

El procés de conservació-restauració d'aquesta calaixera es presentava com un repte considerable a causa de l'estat de conservació força deficient del moble i les dificultats derivades d'intervenir amb un grup molt nombrós d'alumnes. Tanmateix, el projecte era extraordinàriament engrescador considerant la notorietat i l'excel·lència de la peça, les possibilitats de coordinar i dirigir amb èxit aquest ampli equip humà i la nostra important vinculació amb aquesta vila marinera.

Voldríem agrair als alumnes que han portat a terme tot el procés de restauració l'enorme entusiasme i capacitat d'iniciativa que han mostrat i al Consorci del Patrimoni de Sitges la confiança en el nostre mestratge.

Can Falç és l'edifici particular més antic de Sitges; la seva exis-

tència apareix en documentació de 1669. Vinyet Panyella, Directora-gerent dels Museus de Sitges ens parla de l'estada a Can Falç del virrei de Nàpols fugitiu Joan Josep d'Àustria l'any 1668.² Així mateix, també ens documenta el regal que va rebre el capità Joan Falç per agrair-li la complicitat: dues magnífiques calaixeres de manufactura napolitana restaurades a ICRAM l'any 2015 i actualment en exposició a Maricel de Mar.

Nom de l'objecte: Calaixera amb escambell.

Matèria i tècnica: Fusta de ribera a l'estructura, el bastiment i els suports (pi als mainells). Revestiment de xapa de noguera i arrel de noguera amb marqueteries d'arbre fruiter. Tiradors i escuts de pany de llautó fos. Ferro forjat als panys i els claus.

Època: Segona meitat del segle XVIII (entorn del 1770-1780).

Dimensions: 119,3 x 153 x 67,5 cm (altura sobre sense escambell: 103,6 cm).

Tema, descripció, títol: Calaixera barroca amb escambell.

El cos de secció trapezoïdal presenta forma serpentina al frontal i buc bombat al frontal i als laterals amb moviments concavoconvexos i arestes del frontis aixamfranades. Presenta quatre línies de calaixos superposades, de les quals la superior està dividida en dos calaixos més petits.

L'escambell a la part superior del taulell presenta tres calaixets enretirats respecte al frontal amb buc vertical als laterals i línia serpentina al frontal.

Els calaixos mostren tiradors circulars d'anella d'estil neoclàssic i panys al centre amb escuts

Estat previ a les tasques de conservació-restauració.

de pany d'estil barroc; tots ells de llautó.

Procedència i localització, núm. d'inventari: Can Falç de Mar, Sitges. Núm. registre: 3 Can Falç de Mar

Descripció i context històric: La calaixera apareix a Catalunya durant el període barroc i substitueix molt lentament la caixa com a moble contenidor, en força ocasions a parells, ocupant l'espai dels dormitoris i també de les sales. Aquest nou moble presenta un buc més elevat que l'antiga caixa i se'n manifesta d'una comoditat estimable en integrar diversos receptacles (calaixos) superposats.

Malgrat que hi ha mencions d'aquest nou tipus de moble a mitjan segle XVII, és durant el segle XVIII quan es defineix la tipologia i es diversifica. Mónica Piera explica que els exemplars que trobem a finals del segle XVII encara no tenen una estructura definida, i que els calaixos que contenen varien molt en nombre i dimensions ("encara que devien ser molt grans i profunds a jutjar per la quantitat de roba que contenien").³ Apunta també que la calaixera d'ús domèstic no és al-

*Aquesta calaixera
mostra
un meravellós
equilibri en
les formes,
moviments
i dimensions*

tra cosa que una reducció de les caixoneres de les sagristies.

Entorn del 1740-1750 la calaixera ja forma part dels habitatges a Barcelona i força famílies les aporten com a part del dot de les seves filles.

Les formes i les tipologies varien segons l'origen i les influències. A Catalunya, durant aquest període trobem bastants exemples de marcada influència anglesa amb lleus formes serpentinales al frontal i amb insinuacions de bombament, o bé sense cap tipus de moviment als laterals. D'altres bombaven els cossos a la manera dels exemplars italians, amb moviments encara més acusats que els que presenta aquesta calai-

xera. En general, els exemplars grans solen presentar quatre línies de calaixos superposades, de les quals la superior està dividida en dos calaixos més petits.

Aquesta calaixera de Can Falç de Mar mostra un meravellós equilibri en les formes, moviments i dimensions, i assoleix una bella elegància, amb un esplèndid treball de marqueteria i una excel·lent factura tècnica. El cos de secció trapezoïdal presenta forma serpentina al frontal i buc bombat al frontal i als laterals, amb moviments concavoconvexos i les arestes del frontis aixamfranades a banda i banda, com es feia sovint als primers temps de les calaixeres barroques.

Aquest exemplar presenta, també, una novetat constructiva relativament habitual a les calaixeres de procedència barcelonina: el voltant del perímetre superior i inferior dels calaixos ressort amb escreix i fa d'aturador en topar amb els mainells i muntants. Així s'amaguen els mainells, s'enrasen i es dissimula la realitat dels calaixos, aconseguint una superfície unitària i contínua, fet refermat amb l'efecte òptic de les marqueteries.

Vistes de la calaixera un cop finalitzades les tasques de conservació-restauració.

Durant la segona meitat de segle, la calaixera dreta, vertical, amb mainells vistos i significats deriva cap a la calaixera bombada, amb els calaixos arranats tot seguint la modulació general, i es significa com un avenç tècnic important.

Una altra variant sorgida de bon inici és la coneguda ja a l'època com a calaixera amb escambell. Es tracta de tres calaixets enretirats respecte del taulell, a manera de cos superior; en aquest cas amb buc vertical als laterals i forma serpentina al frontal. La forma més habitual d'escambell és amb tres calaixets, malgrat que se'n recorden de cinc o bé de només d'un.

Les calaixeres també presenten materials i tècniques força variades a Catalunya durant aquest període. Fou àmplia la producció local amb noguera massissa i embotit de boix.

És interessant remarcar que a Barcelona es construïen calaixeres xapades amb magnífics treballs de marqueteria. En aquests mobles s'emprava fusta de ribera (àlber, bedoll, etc.) per al bastiment i xapes de noguera i arrel de noguera per al revestiment, així com d'arbre fruïter per a les marqueteries. En algunes calaixeres podem trobar xapa de cirerer, caoba, palissandre o xicranda.

Respecte als acabats, la varietat també és àmplia i rica. Habitualment els mobles treballats amb noguera massissa es polien i s'enceraven, i els revestits amb xapa i marqueteria podien presentar un acabat amb vernís. També trobem calaixeres policromades, enxarolades amb *chinoiseries* a la manera del *japanning* i de les laques italianes.

Tota aquesta varietat de formes, materials i tècniques, i el fet

de trobar pocs exemplars signats, han fet que en algun moment certes obres s'hagin considerat de producció no local, quan en realitat formen part d'un període esplèndid dins la construcció de mobiliari a Catalunya.

Greus aixecaments provocats per grans humitats al sobre.

Tot el moble presentava pèrdues molt importants de xapa

Habitualment les decoracions de talles, marqueteries i ferramentes evolucionen i s'adapten més ràpidament a les tendències i modes que el mateix moble. Així, podem observar que els escuts de pany plenament barrocs, al centre, assoleixen una ampullosa generositat ornamental, amb accentuada asimetria; mentre que els tiradors circulars d'anella ofereixen un caràcter netament neoclàssic. Aquest fet és força comú a les calaixeres de construcció barroca tardana.

Intervencions anteriors: Descobregudes. Força forats de xilòfags han estat obturats amb cera acolorida.

Examen organolèptic i diagnòstic

El moble presentava un atac de xilòfags actiu i generalitzat, possiblement d'*anobium punctatum* segons la tipologia dels forats (orificis rodons o circulars d'1 a 2 mm de diàmetre).

Tanmateix, en general, l'extensió de l'atac no havia malmès la resistència mecànica de la fusta, excepte a la base de les potes, on la fusta es mostrava molt debilitada i disgregada amb pèrdues de matèria.

Els sobres del cos inferior i de l'escambell s'havien inflat a causa de grans humitats, possiblement per goteres directes de pluja. Aquest fet ha provocat greus aixecaments de les xapes i

marqueteries; pèrdues i despreniments.

A banda d'aquestes llacunes provocades per l'aigua a la zona del sobre, tot el moble presentava pèrdues molt importants de xapa (despreniments i llacunes) degudes a diferents tipus de fregaments.

Al voltant dels calaixos les pèrdues eren molt importants a tot el perímetre i han estat ocasionades per friccions produïdes pel desgast de les guies (frec entre calaixos i contralaterals).

L'acabat es presenta molt deteriorat, desgastat, irrecuperable i al sobre hi ha força taques i ratlles; així com cremades, brutícia generalitzada i pols adherida. La base de les potes mostra decoloració provocada per fregar amb lleixiu.

Diverses zones del moble mostren restes de vernís oxidat. Les exposicions prolongades a

Vista del sobre un cop finalitzades les tasques de conservació-restauració.

les radiacions ultraviolades de la llum solar produeixen oxidació i tendeixen a engroguir els vernissos. El vernís de goma laca, força habitual a l'acabat dels mobles, és molt sensible a les radiacions UV.

Tots els metalls mostraven un alt grau d'oxidació.

Procés de conservació i restauració

El procés de conservació-restauració es va portar a terme dins l'àmbit d'un curs organitzat en col·laboració entre el Consorci del Patrimoni de Sitges i ICRAM (Institut de Conservació i Restauració Aplicada al Moble), sota la tutela d'Anna Llanes Tuset i Marc Fabra i Aymerich.

Inici del tractament: 10-02-2016

Final: 9-02-2018

Restauradors/ores: Marc Fabra i Aymerich, Mercedes Alcaide García, Ana Belén Alonso González, David Ballester Calleja,

Sara Cardona Planells, Maria Cira Hervella Àngel, Pilar Frühbeck Olmedo, Laura Gómez Morgado, Joaquim Llavayol i Giralt, Almudena Machhadi Fernández, Lluís Marcet Artigas, Clara Martínez Massot, Elisenda Puig Alart, Míriam Sáez Masa i Elena Vaquero Buxadé, sota la tutela de Marc Fabra i Aymerich. Voldríem agrair als alumnes que han dut a terme tot el procés de restauració l'enorme entusiasme i capacitat d'iniciativa que han demostrat així com al Consorci del Patrimoni de Sitges la seva confiança en la nostra mestria.

Desinfecció i desinsectació

S'ha tractat l'atac de xilòfags mitjançant impregnació, malgrat que estava indicat un tractament d'anòxia (asfixia) amb gasos inerts. Primera aplicació mitjançant xeringa i impregnació amb Xilazel Carcoma. Prèviament

s'han netejat les galeries emprant xeringa amb alcohol i aigua.

S'han impregnat tots els forats provocats per l'atac de xilòfags i s'han aclarit/netejat les restes amb cotó impregnat amb alcohol i aigua per evitar la formació de taques.

Segona aplicació transcorre-guts quinze dies amb pentaclorfenat a fi d'evitar la formació de taques, puix que aquest insecticida només està dissolt amb aigua. (insecticides comercials = (dissolvent+piretrina+oli) = taca.

Consolidació del suport i estabilització

A la base de les potes l'atac de xilòfags ha provocat pèrdues considerables i debilitament de la resistència mecànica de la fusta. Per tant, en aquestes zones era necessària la tasca de consolidació i enduriment de la fusta a fi de retornar-ne la resis-

Procés de consolidació i enduriment de la fusta de la base de les potes.

S'han reintegrat unes 290 llacunes de xapa i marqueteria

tència mecànica i frenar-ne la desintegració causada pels xilòfags.

S'hi ha emprat una resina acrílica: Paraloid B-72 en dissolució amb xilè i aplicada amb xeringa i paletina.

S'hi han realitzat vint aplicacions al 5% deixant assecat entre capa i capa. Posteriorment s'han realitzat dotze aplicacions al 10% i 10 aplicacions més al 15%.

Finalment, s'ha tret l'excipient amb el mateix diluent emprat: xilè.

Consolidació del suport i l'estructura

Aixecaments de xapa i marqueteria: S'ha procedit a aplanar i fixar els aixecaments de xapa mitjançant calor i humitat, regenerant d'aquesta manera l'aiguacuit i fent així els aixecaments.

En d'altres casos, on no s'ha aconseguit regenerar la cola ani-

mal, s'ha hagut d'injectar adhesiu i repetir el procediment anterior. També s'han fixat alguns aixecaments injectant-hi acetat de polivinil diluït amb aigua i pressió amb serjants.

Reintegració volumètrica de les guies de calaixos desgastades:

Totes les guies dels calaixos presentaven un gran desgast degut a l'ús. Aquest fet provoca desprendiments i pèrdues molt importants de xapa a causa de la fricció en obrir i tancar els calaixos.

Guies interiors desgastades:

S'han reintegrat volumètricament tots els solcs de les guies interiors desgastades mitjançant resina epoxídica. Es decideix utilitzar una massilla epoxi de dos components (Araldit SV 427 amb enduridor HV 427) que ofereix bones garanties pel que fa a duresa i flexibilitat i no produeix tensions a la fusta. Un cop seca s'anivella mitjançant bisturí i enformador.

Guies de calaixos desgastades:

Es resol treure amb molta cura les guies desgastades (ja reparades anteriorment) i els claus que les subjecten. A continuació s'ha encolat una nova guia amb un llistó de pi de la mida adient per aconseguir que els calaixos

llisquin sense fregar entre ells i quedin arranats.

Neteja

Inicialment es van realitzar diferents proves a fi de trobar un sistema de neteja idoni i determinar la necessitat d'extreure capes d'acabat: white spirit i sabó neutre, white i alcohol, alcohol i aigua, acetona, etc. Els resultats poc visibles i la consideració que l'acabat havia esdevingut irrecuperable van justificar una neteja gelificada amb decapant comercial. Es va aplicar mitjançant paletina o hisop de cotó i les restes es van treure amb alcohol etílic.

Un cop finalitzada aquesta primera neteja, s'havien de treure acumulacions persistents de brutícia i massilles indesitjades. Es va realitzar una neteja mecànica amb punta de bisturí, estovant amb aigua i alcohol.

Finalment es va dur a terme una última neteja amb àcid oxàlic a fi de retirar restes de greix i suavitzar les cremades que presenta el sobre. Es va fer un aclarit posterior amb aigua destil·lada.

Sistema de presentació i reintegració

Reintegració volumètrica

Reintegració volumètrica de llacunes i mancances de xapa i marqueteria:

S'han reintegrat totes les llacunes de xapa mitjançant fusta igual o similar a l'original, respectant els perímetres originals de pèrdua.

S'han reintegrat unes 290 llacunes de xapa i marqueteria.

Algunes fissures s'han reintegrat amb resina epoxi (Araldit SV 427 amb enduridor HV 427) tenyida amb colorants per aconseguir un to similar al de la fusta original. Un cop seca s'anivella mitjançant bisturí i enformador.

S'ha posat massilla a qualsevol altre pèrdua de matèria on s'ha considerat que hi havia un risc de debilitament de la fusta. Els forats de xilòfags i els desperfectes menys importants es respecten sense cap intervenció, així com tots els petits senyals d'ús a fi de no interferir més del necessari en

Procés de reintegració de llacunes a la marqueteria del sobre.

la peça i respectar també el valor de pàtina.

També s'ha procedit a massillar i reintegrar volumètricament les pèrdues de matèria a la base de les potes, després d'haver consolidat i endurit la fusta debilitada per l'atac de xilòfags mitjançant Paraloid B-72.

Reintegració cromàtica

S'ha procedit a reintegrar cromàticament les restitucions de les llacunes de xapa i marqueteria mitjançant tint a l'aigua aplicat amb pinzell. Per preparar els diferents tints s'ha emprat colorant de nous, extracte de caoba i diverses anilines a l'aigua.

Envernissat

S'ha decidit aplicar una base de vernís de goma laca i dues capes de cera com a acabat general del moble, considerant les restes de vernís que presentava la calaixera i el tipus d'acabat que duïen els mobles fets als tallers de Barcelona durant aquest període.

Vernís de goma laca aplicada a monyeca. S'hi han aplicat unes 60 capes.

Reintegració volumètrica dels forats de corc (massillat)

S'ha procedit a massillar els forats de corc després d'aplicar-hi diverses capes de vernís a fi de protegir la pàtina i variacions cromàtiques de la fusta produïdes per l'envelliment. S'han preparat quatre estucs amb terres naturals de diferents tonalitats a fi d'igualar al màxim el color de la fusta.

S'aplica l'estuc amb espàtula de pintor i s'anivella, un cop sec, mitjançant bisturí i hisop de cotó humitejat amb aigua.

S'envernissa de nou amb goma laca aplicada a monyeca. S'hi han aplicat unes 60 capes més.

Panys

S'ha realitzat una primera neteja mitjançant alcohol. S'ha eliminat l'òxid mecànicament amb llapis de fibra de vidre, punta de bisturí i fregall d'alumini suau.

Posteriorment s'ha aplicat àcid tànnic a fi d'estabilitzar els metalls davant l'oxidació i finalment s'han protegit amb Paraloid B-67 diluït al 5% amb acetona.

Escuts de pany i tiradors

S'hi ha realitzat una primera neteja amb alcohol i una neteja mecànica mitjançant llapis de fibra de vidre, punta de bisturí i fregall d'alumini suau. També s'hi han emprat mitjans líquids amb àcid oxàlic al 10% amb aigua. Posteriorment s'han aclarit amb aigua destil·lada i immediatament s'han eixugat i assecat.

Finalment s'han protegit amb Paraloid B-67 diluït al 5% amb acetona.

Acabat final

L'acabat final del moble s'ha realitzat mitjançant cera microcristalina (COSMOLLOID 80 H: 150 gr. / white spirit: 400 cc) aplicada amb caps de cotó. S'ha deixat reposar uns cinc minuts i després s'ha polit enèrgicament amb drap de llana.

S'ha emprat aquest tipus de cera i no d'altres (cera verge d'abelles, cera de carnauba, etc.) considerant que és força brillant i més adient a l'estil d'aquesta calaixera, i a més ofereix una menor fixació de la pols.

S'apliquen dues capes generals de cera per donar intensitat i una certa brillantor.

Data de recepció / Receipt date:

19-3-2018

Data d'acceptació / Acceptance date:

9-4-2018

BIBLIOGRAFIA

- AADD. *Moble català*. Barcelona, Ed. Electa, 1994.
- AADD. *El mueble del siglo XVIII: Nuevas aportaciones a su estudio*. Barcelona, Associació per a l'Associació per a l'Estudi del Moble i Museu de les Arts Decoratives, 2009.
- FEDUCHI, LUIS. *El Mueble Español*. Barcelona, Ed. Polígrafa, 1969.
- MARQUES DE LOZOYA, Juan, CLARET RUBIRA, José, *Muebles de estilo español*, Barcelona, Ed. Gustavo Gili, 1975.
- MAINAR, Josep. *El mueble català*. Barcelona, Ed. Destino, 1976.
- MAINAR, Josep. *Vuit segles de moble català*. Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1989.
- PIERA, Mónica. *Audàcia i delicadesa. El moble de Torroella de Montgrí i l'Empordà (1700-1800)*. Torroella de Montgrí, Fundació Mascort, 2008.
- PIERA, Mónica; MESTRES, Albert. *El moble a Catalunya*. Manresa, Ed. Angle, 1999.
- PIERA, Mónica. "La cómoda y el tocador, muebles de prestigio en la sociedad catalana del siglo XVIII". *Pedralbes*, 25 (2005), p. 259-282.
- PIERA, Mónica. "Muebles de ebanistería en las viviendas de Barcelona", a *El mueble del siglo XVIII. Nuevas aportaciones a su estudio*. Barcelona, Associació per a l'Estudi del Moble i Museu de les Arts Decoratives, 2009, p. 63-74.

NOTES

- Marc FABRA i AYMERICH, historiador de l'art i conservador-restaurador. Director i professor d'ICRAM (Institut de Conservació i Restauració Aplicada al Moble).
- PANYELLA i BALCELLS, Vinyet, "Les Arquilles de Can Falç", *Blogweb Quatern de Terramar*, [En línia] (30 maig 2015), <https://vinyet2014.wordpress.com/page/15/> [Consulta: 1 d'abril de 2018].
- PIERA, Mónica; MESTRES, Albert, *El moble a Catalunya*, Manresa, Ed. Angle, 1999, p. 153-172. Mónica Piera documenta l'evolució de les calaixeres a Catalunya i les característiques de les calaixeres construïdes a Barcelona.